

Bijzondere en minder algemene dagvlinders in Limburg

DEEL 1. DIKKOPJES (HESPERIDIDAE), GROTE PAGES (PAPILIONIDAE) EN WITJES (PIERIDAE)

Paul Vossen, Proosdijweg 73, 6214 RK Maastricht, e-mail: paulvossen1@yahoo.com
John Adams †

Met 77 vastgestelde soorten na 1900 is de Limburgse dagvlinderfauna de rijkste van Nederland. Vrijwel alle Nederlandse nieuwkomers worden als eerste in Limburg opgemerkt en door de zuidoostelijke ligging van de provincie geldt hetzelfde voor zwervers uit het buitenland. Alle bijzondere en minder algemene soorten uit de periode van 2012 tot 2019 worden besproken en in een aantal gevallen in een historisch perspectief geplaatst. Dit eerste deel behandelt de dikkopjes (Hesperididae), de grote pages (Papilionidae) en de witjes (Pieridae). In het tweede deel wordt ingegaan op de overige dagvlinderfamilies.

LIMBURGSE DAGVLINDERFAUNA

Van de 85 na 1900 vastgestelde dagvlindersoorten in Nederland zijn er 77 waargenomen in de provincie Limburg (bron: Waarneming.nl, geraadpleegd 9 december 2019). Dit is ten opzichte van andere provincies uitzonderlijk. Zo zijn er in Gelderland 63 soorten

vastgesteld (tweede plaats) en in Noord-Brabant 59 (derde plaats). De aanwezigheid van een uniek biotoop, de zonbeschenen schrale hellinggraslanden van Zuid-Limburg alsmede de gunstige ligging voor soorten en zwervers die via het Maasdal Nederland binnenkomen, verklaren de Limburgse koppositie. Over de Limburgse dagvlinderfauna is regelmatig gepubliceerd. Het boek 'Dagvlinders in Limburg' (AKKERMANS *et al.*, 2001) geeft een compleet overzicht van alle gegevens die tot en met 1999 bekend waren. Met betrekking tot de bijzondere en minder algemene dagvlinders geven ADAMS (2008) en ADAMS & VOSSEN (2012) actualisaties tot en met 2007 respectievelijk 2011. Dit artikel behandelt de bijzondere en minder algemene soorten en schetst vooral de situatie van 2012 tot 2019. Tevens plaatst het een aantal soorten in historisch perspectief. Voor de beschrijving van de soorten is gebruik gemaakt van de gegevens van de Nationale Databank Flora en Fauna (geraadpleegd 9 december 2019). Alvorens in te gaan op deze soorten wordt eerst ingegaan op de ontwikkelingen van de meer algemene soorten en de uit Limburg verdwenen soorten.

ALGEMENE SOORTEN

Hoewel sinds de eeuwwisseling een aantal nieuwkomers verwelkomd mocht worden, is de tendens met betrekking tot alle dagvlinders sterk negatief. Dit is

FIGUUR 1
De Grote vos
(*Nymphalis polychloros*)
is in opmars in Limburg
(foto: Olaf Op den
Kamp).

TABEL 1

Niet behandelde, algemene soorten in Limburg op grond van algemeen, lokaal algemeen of relatief algemeen voorkomen in Limburg. Verdere uitleg in de tekst (bron: Nationale Databank Flora en Fauna, geraadpleegd 9 december 2019).

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Huidige status
Groot dikkopje	<i>Ochlodius sylvanus</i>	algemeen
Zwartsprietdikkopje	<i>Thymelicus lineola</i>	relatief algemeen
Geelsprietdikkopje	<i>Thymelicus sylvestris</i>	relatief algemeen
Koninginnenpage	<i>Papilio machaon</i>	algemeen
Oranjetipje	<i>Antocharis cardamines</i>	algemeen
Groot koolwitje	<i>Pieris brassicae</i>	algemeen
Klein koolwitje	<i>Pieris rapae</i>	algemeen
Klein geaderd witje	<i>Pieris napi</i>	algemeen
Oranje luzernevlinder	<i>Colias crocea</i>	relatief algemeen
Gele luzernevlinder	<i>Colias hyale</i>	relatief algemeen
Citroenvlinder	<i>Conopteryx rhamni</i>	algemeen
Kleine vuurvlinder	<i>Lycaena phileas</i>	algemeen
Eikenpage	<i>Favonius quercus</i>	lokaal algemeen
Groentje	<i>Callophrys rubi</i>	lokaal algemeen
Heideblauwtje	<i>Plebejus argus</i>	lokaal algemeen
Bruin blauwtje	<i>Aricia argestis</i>	lokaal algemeen
Icarusblauwtje	<i>Polyommatus icarus</i>	algemeen
Boomblauwtje	<i>Celastrina argiolus</i>	algemeen
Kleine parelmoervlinder	<i>Issoria lathonia</i>	relatief algemeen
Distelvlinder	<i>Vanessa cardui</i>	algemeen
Atalanta	<i>Vanessa atalanta</i>	algemeen
Dagpauwoog	<i>Aglais io</i>	algemeen
Kleine vos	<i>Aglais urticae</i>	algemeen
Grote vos	<i>Nymphalis polychloros</i>	relatief algemeen
Gehakelde aurelia	<i>Polygonia c-album</i>	algemeen
Landkaartje	<i>Arachnia levana</i>	algemeen
Kleine ijsvogelvlinder	<i>Limenitis camilla</i>	lokaal algemeen
Grote weerschijnvlinder	<i>Apatura iris</i>	relatief algemeen
Bont zandoogje	<i>Pararge aegeria</i>	algemeen
Bruin zandoogje	<i>Maniola jurtina</i>	algemeen
Oranje zandoogje	<i>Pyronia tithonus</i>	lokaal algemeen
Koevinkje	<i>Aphantopus hyperantus</i>	algemeen
Hooibeestje	<i>Coenonympha pamphilus</i>	lokaal algemeen
Heivlinder	<i>Hipparchia semele</i>	lokaal algemeen

vooral ernstig bij sommige algemene soorten. SLAATS (2019) merkt bijvoorbeeld op dat sinds 2005 een drietal soorten in 2012 en 2017 niet meer zijn teruggevonden in het natuurgebied Waterbloem (gemeente Leudal): Kleine vos (*Aglais urticae*), Zwartsprietdikkopje (*Thymelicus lineola*) en Argusvlinder (*Lasiommata megera*). Deze soorten waren rond de eeuwwisseling nog zeer algemeen (AKKERMANS, 2001). Nog steeds komen Kleine vos en Zwartsprietdikkopje op veel plaatsen in Limburg voor, maar omdat de achteruitgang van deze algemene soorten zich geleidelijk voltrekt, valt de afname niet zo op en worden deze soorten nog steeds als algemeen beschouwd. Maar het algemeen van vandaag de dag is niet meer het algemeen van pakweg 30 jaar geleden. Toen was het volgens veel oudere vlinderstruik (*Buddleia spec.*) zo'n vijf of zes soorten te zien, vaak in grote aantallen. Een soort waarbij de achteruitgang zich wel in opvallend snel tempo voltrok is de Argusvlinder. De status van de soort veranderde binnen twintig jaar van zeer algemeen naar zeldzaam. Nederlands dagvlinderonderzoek laat voor deze soort een achteruitgang zien van meer dan 50% over de periode 1990 tot en met 2017

(COMPENDIUM VOOR DE LEEFOMGEVING, 2018). Voor nachtvlinders geldt waarschijnlijk ook een achteruitgang (WIELINK, 2019). Hoewel in kwantitatief opzicht het algemeen van vroeger dus niet meer te vergelijken valt met het algemeen van vandaag de dag is er toch een aantal soorten dat nog steeds als 'algemeen' kan worden beschouwd. Op basis van de data van de Nationale Databank Flora en Fauna (geraadpleegd 9 december 2019) zijn de in Limburg algemene dagvlindersoorten ingedeeld in de categorieën: algemeen, lokaal algemeen en relatief algemeen [tabel 1]. De algemene soorten komen verspreid over de provincie voor en worden ook vaak in meerdere biotopen waargenomen. De lokaal algemene soorten zijn doorgaans gebonden aan een specifiek biotoop, maar komen daar wel in gezonde populaties voor. De relatief algemene soorten hebben weliswaar een verspreid voorkomen maar zijn nergens in grote aantallen te vinden. Deze kwalificatie is gebaseerd op het aantal waarnemingen ($n > 50$ per jaar) in combinatie met het aantal kilometerhokken waarin de soort is vastgesteld in de periode 2012–2019.

Bij deze tabel zijn de volgende kanttekeningen te maken. De beide sprietdikkopjes zijn het afgelopen decennium enorm in aantal afgenomen. De kans is reëel dat beide soorten over tien jaar niet meer als (relatief) algemeen beschouwd kunnen worden.

Typische heidesoorten zoals het Heideblauwtje (*Plebejus argus*) en de Heivlinder (*Hipparchia semele*) hebben in het algemeen ernstig te lijden onder verdroging en verzuring van de heide. Zo is bijvoorbeeld de Heivlinder in 2019 nauwelijks gezien en het is de vraag of de nog aanwezige populaties zich kunnen herstellen. Drie soorten laten daarentegen een vooruitgang zien: de Kleine parelmoervlinder (*Issoria lathonia*) is in verhouding tot vroeger op veel meer plaatsen in Limburg te vinden. Dat geldt ook voor de Grote weerschijnvlinder (*Apatura iris*) die in 2008 nog beschreven werd als zeer zeldzaam met twee mogelijke populaties (ADAMS, 2008). Deze soort werd in 2011 op meerdere plaatsen in Limburg vastgesteld (ADAMS & VOSSEN, 2011). De aantallen zijn de afgelopen vijf jaar enorm toegenomen en de soort is in ruim driekwart van alle atlashokken vastgesteld. Ook de Grote vos (*Nymphalis polychloros*) [figuur 1] laat een duidelijk positieve trend zien. Het aantal Limburgse waarnemingen van de soort steeg van nog geen tien tussen 2000 en 2008 (ADAMS, 2008) naar meer dan 30 meldingen per jaar verspreid over de provincie in de periode 2012 tot en met 2019. Recent topjaar was 2011 met 36 meldingen in Limburg (ADAMS & VOSSEN, 2011).

TABEL 2

Nieuwkomers in Nederland, waarvan vier soorten echt nieuw zijn voor Nederland en één soort vóór blijvende vestiging onregelmatig voorkwam (bron: Nationale Databank Flora en Fauna, geraadpleegd 9 december 2019).

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	Jaar van komst	Aantal jaren afwezig	Status
Landkaartje	<i>Araschnia levana</i>	1930		nieuw
Boswitje	<i>Leptidea sinapis</i>	1992		onregelmatig
Klaverblauwtje	<i>Cyaniris semiargus</i>	1995	21	
Donker pimperlblauwtje	<i>Phengaris nausithous</i>	2001	31	
Keizersmantel	<i>Argynnis paphia</i>	2004	23	
Kaasjeskruidkoppje	<i>Carcharodus alceae</i>	2009	56	
Staartblauwtje	<i>Cupido argiades</i>	2011	78	
Braamparemoervlinder	<i>Brenthis daphne</i>	2011		nieuw
Oostelijke vos	<i>Nymphalis xanthomelas</i>	2014		nieuw
Scheefbloemwitje	<i>Pieris manni</i>	2015		nieuw
Dwergblauwtje	<i>Cupido minimus</i>	2017	22	

VERDWENEN SOORTEN

Landelijke situatie

De lijst van uitgestorven standvlinders in Nederland is met 23 soorten lang, zeker in verhouding tot het totale aantal standvlinders van 73 (inclusief de uitgestorven soorten). De Rode vuurvlinder (*Lycaena hippothoe*) was in 1947 de eerste die verdween, de Grote ijsvogelvlinder (*Limenitis populi*) in 1995 de 23^e. Soorten als Kleine heivlinder (*Hipparchia statilinus*), Veenbesparemoervlinder (*Boloria aquilonaris*) en Veenbesblauwtje (*Agriades optilete*) hebben in Nederland dermate kleine populaties dat toevoeging aan deze lijst op korte termijn niet ondenkbaar is. De lijst van nieuwkomers [tabel 2] is met 11 soorten aanmerkelijk korter. Op korte termijn is toevoeging van het Bretons spikkeldikkopje (*Pyrgus armoricanus*) te verwachten. Deze soort werd in 2003 na 45 jaar afwezigheid weer vastgesteld in het Saarland en in Beieren (ULRICH, 2006). In 2006 werd ze voor het eerst in Luxemburg gevonden (MESTDAGH *et al.*, 2011) waar ze zich in kleine aantallen handhaaft. Vervolgens werd dit dikkopje in 2013 na 60 jaar afwezigheid weer teruggevonden in de Ardennen (PARMENTIER, 2014). Dat jaar dook ook een exemplaar op in Buurse in Twente (VLINDERSTICHTING, 2013). Afgezien van één exemplaar dat eerder aan het einde van de 19e eeuw uit Noord-Holland werd gemeld betrof dit een nieuwe soort voor Nederland. Het Bretons spikkeldikkopje heeft zich dus flink uitgebreid, waarbij de kans dat ze ook in Limburg opduikt groot is. Soorten die zich de laatste jaren minder opvallend hebben uitgebreid maar wel onze kant op komen zijn Kalkgraslanddikkopje (*Spilia sertorius*), Pruimenpage (*Satyrrium pruni*), Voorjaarserebia (*Erebia medusa*) en Tweekleurig hooibeestje (*Coenonympha arcania*).

Limburgse situatie

In Limburg zijn achtereenvolgens de volgende standvlinders verloren gegaan (met achter de wetenschappelijke naam het laatste waarnemingsjaar): Vals heideblauwtje (*Plebejus idas*, 1897), Zilverstreephooibeestje (*Coenonympha hero*, 1899), Kleine heivlinder (*Hipparchia statilinus*, 1903), Woudparemoervlinder (*Melitaea diamina*, 1953), Moerasparemoervlinder (*Eu-*

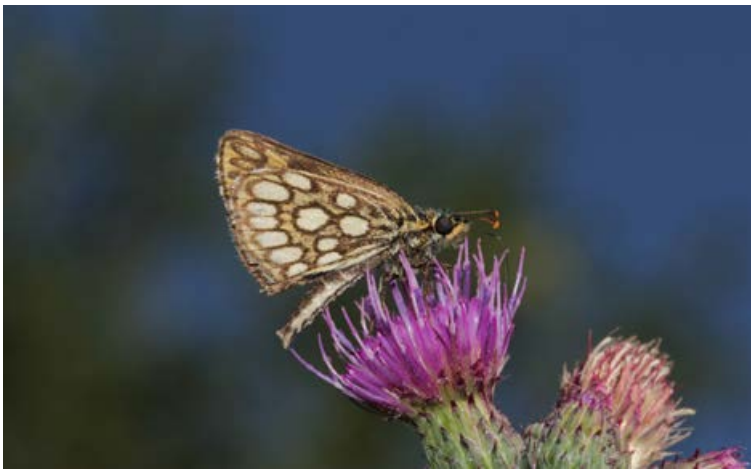
phydrias aurinia, 1963), Pruimenpage (*Satyrrium pruni*, 1971), Bosparemoervlinder (*Melithaea athalia*, 1973), Dwergdikkopje (*Thymelicus acteon*, 1975), Tweekleurig hooibeestje (*Coenonympha arcania*, 1980), Grote ijsvogelvlinder (*Limenitis populi*, 1990), Veenhooibeestje (*Coenonympha tullia*, 1996), Aardbeivlinder (*Pyrgus malvae*, 1997), Gentiaanblauwtje (*Phengaris alcon*, 2005), Kalkgraslanddikkopje (*Spilia sertorius*, 2010) en Kleine weerschijnvlinder (*Apatura ilia*, 2011).

Zwerwers

In het verleden zijn in Limburg de volgende soorten ooit als zwerver vastgesteld (met achter de wetenschappelijke naam het laatste waarnemingsjaar): Rotsvlinder (*Lasiommata maera*, 1870), Veenbesblauwtje (*Agriades optilete*, 1907), Steppeluzernevlinder (*Colias chrysotheme*, 1917), Oranje steppevlinder (*Aretusana arethusia*, 1927), Veenbesparemoervlinder (*Boloria aquilonaris*, 1934), Tweekleurige paremoervlinder (*Melithaea didyma*, 1935), Boserebia (*Erebia ligia*, 1937), Veenluzernevlinder (*Colias palaeno*, 1945), Voorjaarserebia (*Erebia medusa*, 1954), Bosrandparemoervlinder (*Fabriciana adippe*, 1996), Paarse paremoervlinder (*Boloria dia*, 1996) en Morgenrood (*Lycaena virgaureae*, 2003). Drie andere soorten die in de vlinderatlas van Limburg (AKKERMANS *et al.*, 2001) als zwerver vermeld staan, blijken na revisie geen stand te houden. Van de Sleutelbloemvlinder (*Hamaris lucina*, 1958) bleek achteraf dat dit exemplaren uit een kweek betrof. Het Groot spikkeldikkopje (*Pyrgus alveus*, 1954) valt af omdat de vermeende waarnemer onbekend was met deze aan hem toegeschreven melding. Van het Aambeeldspikkeldikkopje (*Pyrgus onopordi*, 1975) is het uitgesloten dat deze soort op eigen kracht vanuit Zuid-Europa Limburg kon bereiken. Datzelfde geldt waarschijnlijk ook voor de twee populaties Steppeparemoervlinder (*Melitaea aurelia*) die in 1993 opdoken op de Kunderberg en in de spoorweginsnijding bij Eys en die daar in 1996 voor het laatst gezien werden.

BIJZONDERE EN MINDER ALGEMENE SOORTEN

In dit hoofdstuk worden de bijzondere en minder algemene soorten besproken die van 2011 tot en

▲▲ FIGUUR 2

Het Kaasjeskruiddik-
kopje (*Carharodus
alcaea*) is één van
de weinige soorten
waar het relatief goed
mee gaat (foto: Jo
Hermans).

▲ FIGUUR 3

Het Spiegeldikkopje
(*Heteropterus
morpheus*) is gevoelig
voor verdroging en
heeft nog maar twee
grotere leefgebieden
(foto: Jo Hermans).

met 2019 in Limburg aanwezig waren. Ook hier zijn de waarnemingsdata afkomstig uit de Nationale Databank Flora en Fauna (geraadpleegd 9 december 2019). Alleen gevalideerde waarnemingen uit dit bestand zijn opgenomen, waarbij alle twijfelgevallen in overleg met Chris van Swaaij (De Vlinderstichting) nog eens tegen het licht zijn gehouden en zo nodig zijn weggelaten uit het gebruikte databestand.

Dikkopjes (Hesperiidae)

Bruin dikkopje (*Erynnis tages*)

Het Bruin dikkopje is één van de weinige soorten dagvlinders waar het de laatste jaren beter mee gaat. De soort kwam in de eerste helft van de vorige eeuw nog voor op diverse plaatsen op de voedsel-arme zandgronden in Oost-Nederland, maar na 1960 alleen nog in Limburg en sinds 1985 alleen nog maar op de Wrakelberg en bij Eys (Bos *et al.*, 2006). Vanaf de negentiger jaren wordt de soort op meerdere plaatsen en in grotere aantallen in Zuid-Limburg vastgesteld (ADAMS, 2008). Op dit moment is er sprake van tenminste vier kleine populaties op kalkhellingen: Sint-Pietersberg, Groeve 't Rooth, Wrakelberg en Eys (VLINDERSTICHTING, 2019a). Naast deze vaste populaties wordt het Bruin dikkopje regelmatig op andere locaties in Zuid-Limburg als zwerver gezien.

Kaasjeskruiddikkopje (*Carharodus alcaea*)

Het Kaasjeskruiddikkopje [figuur 2] werd na een afwezigheid van 56 jaar op 1 mei 2009 weer vastgesteld voor Nederland (REUMKES, 2010). Dit gebeurde net ten noorden van Maastricht. Datzelfde jaar werd het Kaasjeskruiddikkopje ook op de Sint-Pietersberg en in de Eijsder Beemden gevonden en werd ook voortplanting vastgesteld. De komst was niet geheel onverwacht, want vanaf 2007 was in België al sprake van een lichte en sinds 2009 zelfs van een explosieve toename (VANREUSEL, 2013). De vraag was toen of deze dagvlinder zich blijvend zou kunnen handhaven en zich als standvlinder zou vestigen. Het criterium hiervoor is dat een soort zich tien jaar onafgebroken dient voort te planten. Nu, tien jaar later, kan deze vraag bevestigend worden beantwoord (VAN SWAAY, 2018). De soort heeft zich sinds 2009 ook in Vlaanderen minstens enkele jaren op rij voortgeplant (MAES *et al.*, 2013).

De toename en uitbreiding van het Kaasjeskruiddikkopje in Zuid-Limburg vond gestaag plaats: zo werd de soort in 2011 voor het eerst in Pesaken en Gulpen gevonden. Na de eerdere waarnemingen werd de soort in 2012 al veel gezien op de Sint-Pietersberg, in 2013 werd de soort voor het eerst gevonden in Roodborn, in 2014 in Bemelen, het Gerendal en op de Kunderberg, in 2016 in Bocholtz en Slenaken, in 2017 in Berg en Terblijt en Amsterrade, in 2018 in Oirsbeek, Brunssum, Landgraaf en Kerkrade en in 2019 in Gronsveld, Walem, Wijlre, Windraak, Schinveld en Nieuwstadt.

In 2018 werd de soort buiten Zuid-Limburg ook in één atlashok in Noord-Brabant en in drie atlashokken in Zeeuws-Vlaanderen waargenomen. In 2019 is het aantal atlashokken in Zuid-Limburg al opgelopen tot twaalf en in Zeeuws-Vlaanderen tot tien. In België kwam de soort in 2014 vooral voor in Wallonië en Vlaams-Brabant (bron: Waarnemingen.be, geraadpleegd: 9 december 2019). Uitbreiding heeft hier vooral plaats gevonden naar het westen toe en minder naar het noorden. Volgens SETTELE *et al.* (2008) profiteert de soort van het warmer worden van het klimaat.

Spiegeldikkopje (*Heteropterus morpheus*)

Het Spiegeldikkopje [figuur 3] komt sinds 1996 alleen nog maar voor in de Peelregio van Limburg en Noord-Brabant en in het Weerterbos. Tussen 1990 en 2004 leek de soort in Nederland bezig aan een gestage opmars met verschillende nieuwe vestigingen zoals in Overijssel, maar na 2004 is de soort sterk in aantal achteruit gegaan (WALLIS DE VRIES, 2013). Zo zijn de aantallen in de Peel in de periode 2004–2010 met bijna 90% gedaald. Verdroging – zowel structureel als door extreme voorjaarsdroogte – is een ernstige bedreiging voor deze kwetsbare soort. Het realiseren van een stabiele waterhuishouding en het open houden van open plekken in het bos door het terugdringen van struweel helpen mee

aan het behoud. In het Weerterbos worden deze maatregelen uitgevoerd door vrijwilligers van de Vlinderwerkgroep Weerterbos (RAMAËKERS & VOSSEN, 2008). In de Peel is de soort sinds 2010 weer uit het dal gekropen en ze zit sinds 2013 weer in de lift (POOT & VAN SWAAY, 2018). Zonder duidelijke oorzaak heeft de soort zich hier weer uitgebreid en komt nu bijna vlakdekkend voor (FELIX *et al.*, 2018). Met deze stabiele populatie lijkt de situatie nu dus vergelijkbaar met die van 25 jaar geleden.

Bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*)

Het Bont dikkopje [figuur 4] heeft zijn verspreidingsgebied in Limburg grotendeels in het zuidelijke Peelgebied rondom Weert. In de atlasperiode van 1990 tot en met 1999 werd de vlinder in 57 kilometerhokken geregistreerd (AKKERMANS *et al.*, 2001). Deze eeuw breidde de soort zich sterk uit tot 115 kilometerhokken (FELIX *et al.*, 2018). Deze uitbreiding heeft vooral plaatsgevonden in de Grootte Peel en rond het Wijffelterbroek. Nieuwe gebieden waar het Bont dikkopje is gezien zijn de Deurnsche Peel, Griendtsveen en het Kesseleikerbroek. Alleen de populatie bij Swartbroek liet een duidelijke afname zien en de soort is daar thans verdwenen (RAMAËKERS & VOSSEN, 2008). Buiten deze regio komt de soort alleen nog voor in de Schinveldse bossen.

Kommavlinder (*Hesperia comma*)

De Kommavlinder is een vlinder van droge heide-terreinen en schrale graslanden (BINK, 1992). De soort staat bekend als standvlinder maar heeft ernstig te lijden onder eutrofiëring en verzuuring (AKKERMANS *et al.*, 2001). De soort is landelijk sinds 1900 met meer dan 90% achteruit gegaan (TAX, 1989). In Limburg is dat niet anders. Tot 1980 kon de soort in heel Limburg worden waargenomen, maar in 1989 viel het doek voor Zuid-Limburg. In de negentiger jaren werd de soort nog in kleine aantallen gezien op de Beegderheide en in het Peelgebied, maar ook daar werd de soort na de eeuwwisseling niet meer waargenomen. Voor Limburg moet de soort dan ook als uitgestorven beschouwd worden.

Grote pages (*Papilionidae*)

Koningspage (*Iphiclides podalirius*)

Van de Koningspage is in de onderzochte periode één bewezen waarneming bekend, namelijk van 22 juli 2019 op de Sint-Pietersberg. Deze vlinder werd rond 17.00 uur gefotografeerd maar kon erna helaas niet meer worden teruggevonden. De dichtstbijzijnde populaties in Duitsland bevinden zich in Altenahr in de Eifel, hemelsbreed op 75 km afstand van Limburg. Het verspreidingsgebied in de Eifel strekt zich van hier naar het zuidoosten uit (NRW-STIFTUNG, 2019). In België bevinden zich populaties op de kalkgraslanden ten zuiden van Namen, hetgeen hemelsbreed op zo'n 85 km afstand is. Vrijwel

alle waarnemingen van zwerfende exemplaren in België zijn echter onbewezen, waaronder één van het Belgische deel van de Sint-Pietersberg op 3 juni 2018. Net als voor Nederland geldt ook daar dat het mogelijk om gekweekte vlinders gaat, inclusief de waarnemingen op 10 april 2008 in Barneveld, 31 oktober 2010 in Steenwijkerwold en 26 april 2018 in Ede (persoonlijke mededeling Chris van Swaaij, De Vlinderstichting). Zowel in België als in Duitsland is de soort zeldzaam (VLINDERSTICHTING, 2019b). Dit alles neemt niet weg dat de soort in onze regio wel te verwachten is. Het zijn zeer krachtige vliegers die zeker zullen profiteren van een opwarmend klimaat.

Witjes (*Pieridae*)

Zuidelijke luzernevlinder (*Colias alfajariensis*)

Eind augustus 2018 bevond zich in Roodborn bij Eys een aantal luzernevlinders met kenmerken van de Zuidelijke luzernevlinder. Dat jaar werd gekenmerkt door een zeer lange warme en droge periode, waardoor een aantal uitgesproken heidevlinders zoals bijvoorbeeld de Speerpuntspanner (*Rheumaptera hastata*) en de Zwarte witvleugeluil (*Aporophyla nigra*) tot wel 150 kilometer buiten hun oorspronkelijke verspreidingsgebied opdoken (ANONYMUS, 2018; Waarneming.nl, geraadpleegd 1 oktober 2019). Omdat luzernevlinders vaker in aantallen bijeen gevonden worden, zou dit een groepje kunnen zijn geweest afkomstig van de dat jaar door uitdroging verdroorde kalkgraslanden van de Breinigerberg achter Aken, hemelsbreed nog geen 30 km verderop. Hoewel de Zuidelijke luzernevlinder in Europa bekend staat als een uitgesproken standvlinder (TOLMAN & LEWINGTON, 2010) zijn er meerdere waarnemingen van zwervers gedaan in Noord-Duitsland en Groot-Britannië. In het Verenigd Koninkrijk is de soort bijvoorbeeld in 1983, 1988, 2003, 2006 (meerdere waarnemingen) en 2009 gevonden en zijn er van daar meer dan 50 historische meldingen bekend (EELLES, 2019). De Zuidelijke luzernevlinder is fenotypisch echter nauwelijks te onderscheiden van Gele luzernevlinder (*Colias hyale*). Alleen de rupsen en het DNA verschillen. Om

FIGUUR 4

Het Bont dikkopje (*Carterocephalus palaemon*) kan vooral gevonden worden in de Peel (foto: Jo Hermans).

▲▲ FIGUUR 5
Het Boswitje (*Leptidea sinapis*) is sinds 2002 standvlinder met het Zuid-Limburgse Maasdal als belangrijkste verspreidingsgebied (foto: Jo Hermans).

▲ FIGUUR 6
Het Scheefbloemwitje (*Pieris manni*) is een recente nieuwkomer (foto: Jo Hermans).

die reden zijn twee vlinders van Roodborn op DNA onderzocht en dit bleken Gele luzernevlinders te zijn. De vervolgvraag die hieruit voortvloeit is of de negen bekende collectie-exemplaren die in Nederland als van Zuidelijke luzernevlinder te boek stonden misschien niet ook alle Gele luzernevlinder betreffen. Van één collectie-exemplaar (Scharn, 15 augustus 1958, verzameling M. Prick) is bepaald dat het de Zuidelijke luzernevlinder betreft (DE KNIJFF & VOSSEN, in voorbereiding).

Boswitje (*Leptidea sinapis*)

Nadat het Boswitje [figuur 5] zich tien jaar zonder onderbreking in Nederland had gehandhaafd en voortgeplant werd de soort in 2002 een nieuwe standvlinder (SMEETS & VAN SWAAY, 2002). De laatste vorige keer dat een nieuwe standvlinder kon worden geregistreerd was in 1940, het betrof toen het Landkaartje (*Araschnia levana*). De grootste populaties van het Boswitje bevinden zich in kalksteen-dagbouwgroeves in en rond Maastricht. De soort lijkt zich langzaam uit te breiden. Overige waarnemingen komen vrijwel allemaal uit het Maasdal, waarbij de meest noordelijke vondsten tot in Roermond opduiken. Dit beschrijft dan ook meteen het Nederlandse verspreidingsgebied. Bij vlinders die verder van de Maas worden aangetroffen, moet rekening worden gehouden met de tweelingsoort Cryptisch boswitje (*Leptidea juvernica*). Van deze soort, die

alleen aan de hand van de genitaliën van het Boswitje te onderscheiden valt, zijn tot 1958 Nederlandse vondsten bekend (HOEN, 2004; CUPEDO & HOEN, 2006; DINCĂ, 2011). Omdat het Cryptisch boswitje algemeen in de Eifel voorkomt, zijn de genitaliën van een exemplaar van 24 juli 2017 van de Koumenberg in Hoensbroek door Frans Cupedo onderzocht. Het bleek te gaan om het Boswitje. Deze vlinder bevond zich op ongeveer 15 km afstand van de Maas.

Scheefbloemwitje (*Pieris manni*)

De opkomst van het Scheefbloemwitje [figuur 6] is een opmerkelijk succesverhaal (VANTIEGHEM, 2018; VAN MASTRIGT, 2020). Vanaf de Middellandse zee heeft de soort zich sinds 2001 een weg naar het noorden gebaand. De eerste Zwitserse waarneming dateert van 2005 (ZIEGLER, 2009), de eerste Duitse (in Freiburg) van 2008 (HERMANN, 2008) en de eerste Oostenrijkse van 2010 (KRATOCHWILL, 2011). De Elzas (Noordoost-Frankrijk) maakte in 2011 kennis met het Scheefbloemwitje (OCHSE & SCHWAB, 2012), het Duitse Saarland in 2013 (SCHMIDT-KOEL, 2013) en Hessen (Kassel) in 2015 (MEINEKE, 2015). Nederland was op 27 september 2015 aan de beurt. Nota bene de Belgische waarnemer Pieter Vantiegheem ontdekte op het Nederlandse deel van de Sint-Pietersberg het eerste Scheefbloemwitje voor Nederland. Later bleek Marlie Huskens in Posterholt echter op 22 juli 2015 al een exemplaar gefotografeerd te hebben (VAN MASTRIGT, 2020).

Op 16 september 2016 ontdekte de eerste auteur tenminste 15 exemplaren in Mheer. Vanaf dat moment was het hek van de dam. Er volgen tientallen waarnemingen verspreid door geheel Zuid-Limburg. Zo zag de eerste auteur in ten minste 20 atashokken Scheefbloemwitjes vliegen, soms alleen, soms in aantallen. De vlinders vlogen vooral in nieuwbouwwijken en hierbij viel op dat de vliegrichting onbepaald was. Het ontbreken van waarnemingen uit België suggereerde dat deze vlinders afkomstig moesten zijn uit de Eifel. Dit komt echter niet geheel overeen met de bekende data uit Duitsland: meer dan driekwart van alle 4.500 waarnemingen uit Duitsland in de periode 2014 tot en met 2016 komen uit Baden-Württemberg en slechts een heel klein deel komt uit de Eifel (WIEMERS, 2016). Het lijkt er dan ook op dat in het voorjaar van 2016 in eerste instantie een sterke uitbreiding van de eerste generaties plaatsvond vanuit Baden-Württemberg en dat de nakomelingen van latere generaties via de Eifel ons land bereikten. De soort heeft zeker vijf generaties per jaar.

De eerste Belgische waarnemingen vonden plaats in de Voerstreek op 17 september 2016 (VANTIEGHEM, 2018). Overigens bleek ook in België achteraf dat de soort al eerder gefotografeerd was, namelijk op 13 augustus 2016 te Wardin in de provincie Luxemburg. Anders dan bij andere nieuwkomers, zoals bijvoorbeeld het Kaasjeskruidkoppje en het Staartblauwtje (*Cupido argiades*), waarvan de vestiging en de uitbreiding min of meer aarzelend was, wist dit witje zich binnen drie jaar

naar grote delen van Oost-Nederland uit te breiden. West-Nederland is in het najaar van 2019 op een paar uitzonderingen na nog niet bereikt (Waarneming.nl, geraadpleegd 9 december 2019). Het voorkomen van het Scheefbloemwitje is, zeker in Zuid-Limburg, massaal te noemen: in de nazomer is het hier vaak het meest geziene witje. Deze spectaculaire areaal-uitbreiding mag overigens niet te snel op het conto van klimaatverandering worden geschoven. SCHULZE (2016) wijst er terecht op dat bij grote soortgroepen, zoals bijvoorbeeld de schubvleugeligen, sterke areaal-uitbreidingen bij zeker 10% van de soorten voorkomen. Meestal gaat het dan om verplaatsingen van soorten die in warmere gebieden voorkomen. Ook VANTIEGHEM (2018) wijst erop dat individuele verplaatsingen vanuit het basisareaal, zelfs over een reeks van jaren, verklaard kunnen worden door veranderende weersomstandigheden, maar dat dit niet logisch is als verklaring voor een continue uitbreiding naar het noorden. Hoe dan ook, de uitbreiding van het Scheefbloemwitje staat niet geheel op zichzelf. Ook het Bretons spikkeldikkopje, dat in de vorige eeuw nog als uitgesproken standvlinder met een uitermate disjunct verspreidingsgebied in Noordwest-Europa bekend stond (BINK, 1992), bleek zich enorm te kunnen uitbreiden.

Groot geaderd witje (*Aporia crataegi*)

Het Groot geaderd witje [figuur 7] is al sinds 1975 als standvlinder uit Nederland verdwenen. Wel liet de soort zich nog af en toe als zwerver zien, maar ook het aantal zwervers nam af. Tussen 1995 en 1999 werd de soort nog maar vijf keer gezien (DE VLINDERSTICHTING, 2019c). Zeer uitzonderlijk waren dan ook de waarnemingen van drie verschillende exemplaren die in 2011 op de Sint-Pietersberg werden gedaan (ADAMS & VOSSEN, 2012). In de periode 2012 tot en met 2019 volgden meer waarnemingen: op 5 juni 2016 één exemplaar op de Sint-Pietersberg, op 16 mei 2018 één exemplaar in Merum bij Roermond en tussen 19 en 23 mei 2018 vloog er een exemplaar in het Geuldal nabij Epen. De soort heeft zowel in de Eifel als in Wallonië nog populaties en zou daarom ook in de nabije toekomst af en toe kunnen opduiken.

Oostelijk resedawitje (*Pontia edusa*)

Van deze zeldzame trekvlinder zijn na 1990 slechts enkele waarnemingen bekend: op 7 mei 1994 in Gronsveld, op 19 april 1998 en 3 juli 2006 in Eijsden, op 28 juli 2006 in Meers, op 7 augustus 2006 in Sibbe en op 23 augustus 2006 in Schoonbron. Tot 1982 was er maar één soort bekend: het Resedawitje (*Pontia daplidice*) (GEIGER & SCHOLL, 1982). Deze naam is nu voorbehouden aan de soort die voorkomt in Noord-Afrika, op het Iberisch schiereiland, van Zuidoost-Frankrijk tot aan Genua, in Israël, Cyprus, Zuidoost-Turkije, Ethiopië en Eritrea.

Het Oostelijk resedawitje komt voor in Italië, Zuidoost- en Centraal-Europa tot in Turkije en dan verder

oostwaarts tot in Japan en noordwaarts tot Zuid-Zweden. Beide soorten zijn slechts met behulp van DNA- en enzymonderzoek van elkaar te onderscheiden (FOKKER *et al.*, 2019). Onderzoek heeft uitgewezen dat alle tot dusver onderzochte Duitse en Nederlandse exemplaren het Oostelijk resedawitje betreffen, terwijl van het Resedawitje nooit exemplaren gevonden zijn buiten het hierboven beschreven areaal (DE KNIJFF & VOSSEN, in voorbereiding; Waarneming.nl forum, 21 januari 2019). Om die reden is het aannemelijk dat alle historische waarnemingen van Resedawitjes betrekking hebben op Oostelijke resedawitjes.

DANKWOORD

Het was de bedoeling om dit artikel samen met John Adams te schrijven, maar zijn plotselinge overlijden in maart 2019 heeft dit verhinderd. Ik draag dit artikel dan ook aan hem op. Verder bedank ik Martine Lemmens voor het aanleveren van de data uit NDFD en Chris van Swaaij voor het samen nalopen van ongedocumenteerde gevallen in Waarneming.nl. Jo Hermans bedank ik voor het mogen gebruiken van fotomateriaal.

FIGUUR 7

Het Groot geaderd witje (*Aporia crataegi*) duikt af en toe eens op (foto: Jo Hermans).

Summary

RARE AND LESS COMMON BUTTERFLIES IN LIMBURG Part 1. Skippers, Swallowtails and Whites

As far as butterflies are concerned, the province of Limburg has a unique position in the Netherlands. Of the 85 species observed in the country, 77 have been recorded in Limburg. There has been a serious decline of butterfly populations in the Netherlands, with 23 species of butterflies disappearing from the country, only partly compensated by 11 new arrivals. In Limburg, populations of 14 species have vanished. The presence and status of Limburg butterflies has been extensively described in previous articles and a book. Part one of the present article briefly summarizes the historical situation and in particular presents all known data of rarities and vagrants between 2012 and 2019 of the Skippers (Hesperiidae), the Swallowtails (Papilionidae) and the Whites (Pieridae). Special attention was given to newcomers like Mallow skipper (*Carcharodus alceae*), Wood white (*Leptidea sinapis*) and Southern small white (*Pieris manii*).

Literatuur

- ADAMS, J.B., 2008. Waarnemingen van bijzondere dagvlinders in Limburg vanaf 2000. *Natuurhistorisch Maandblad* 97(4): 53-58.
- ADAMS, J. & P. VOSSEN, 2012. Bijzondere dagvlinders in Limburg in 2011. *Natuurhistorisch Maandblad* 101(8): 141-148.
- AKKERMANS, R.W., R.A.J. PAHLPLATZ & K. VELING, 2001. Dagvlinders in Limburg. Verspreiding en ecologie, 1990-1999. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg/De Vlinderstichting*, Maastricht/Wageningen.
- ANONYMUS, 2018. Hoogst zeldzame nachtvlinder gespot. Geplaatst 21 mei 2018. Geraadpleegd 9 december 2019. <https://www.texelsecourant.nl/nieuws/natuur/58915/hoogst-zeldzame-nachtvlinder-gespot>.
- BLINK, F.A., 1992. Ecologische verspreidingsatlas van de dagvlinders van Noordwest-Europa. Schuyt & Co, Haarlem.
- BOS, F., M. BOSVELD, D. GROENENDIJK, C. VAN SWAAY & I. WYNHOFF, 2006. De dagvlinders van Nederland, verspreiding en bescherming. *Nederlandse fauna 7*. *Natuurhistorisch Museum Naturalis/KNNV-uitgeverij/European Invertebrate Survey-Nederland*, Leiden/Utrecht.
- COMPENDIUM VOOR DE LEEFOMGEVING, 2018. Trend van dagvlinders, 1990-2017 (indicator 1386, versie 15). Geplaatst 30 maart 2018. Geraadpleegd 9 december 2019. Centraal Bureau voor de Statistiek/Planbureau voor de Leefomgeving/Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu/Wageningen University and Research, Den Haag/Bilthoven/Wageningen. <https://www.clo.nl/indicatoren/nl138615-dagvlinders>.
- CUPEDO, F. & F.W. HOEN, 2006. *Leptidea sinapis* and *Leptidea reali* (Lepidoptera: Pieridae) in the Netherlands. *Entomologische Berichten* 66(4): 118-123.
- DINCĂ, V., V.A. LUKHTANOV, G. TALAVERA & R. VILA, 2011. Unexpected layers of cryptic diversity in wood white *Leptidea* butterflies. *Nature communications* 2(1): 324.
- EELES, P., 2019. UK Butterflies. Berger's clouded yellow *Colias alfacariensis*. Geraadpleegd 9 december 2019. <https://www.ukbutterflies.co.uk/species.php?species=alfacariensis>.
- FELIX, R.P.W.H., P.H. VAN HOOF, P. HOPPENBROUWERS, V. DE JONG & R.F.M. KREKELS, 2018. Insecten in de Limburgse goudgroene natuur. *Natuurhistorisch Maandblad* 107(7): 125-134.
- FOKKER, C., P. VOSSEN, P. DE KNIJFF, M. WIEMERS & C. VAN SWAAY, 2019. (Oostelijke) resedawitjes in Nederland. *Vlinders* 34(2): 12-14.
- GEIGER, H. & A. SCHOLL, 1982. *Pontia daplidice* (Lepidoptera, Pieridae) in Südeuropa – eine Gruppe von zwei Arten. *Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft* 55: 107-114.
- HERMANN, G., 2008. Der Karstweissling *Pieris mannii* (Mayer, 1851) erstmals im Breisgau. *Atalanta* 39(1-4): 233-234.
- HOEN, F.W., 2004. Twee soorten boswitjes (*Leptidea spec.*) in Nederland. *Natuurhistorisch Maandblad* 93(7): 228-231.
- KRATOCHWILL, M., 2011. Der Karstweissling *Pieris mannii* (Mayer, 1851) neu in Bayern und Voralberg (Insekta: Lepidoptera: Pieridae). *Beiträge zur Bayerischen Entomofaunistik* 11: 9-14.
- MAES, D., W. VANREUSEL & H. VAN DYCK, 2013. Dagvlinders in Vlaanderen: nieuwe kennis voor betere actie. Lannoo, Tielt.
- MASTRIGT, J. VAN, 2020. Het Scheefbloemwitje: de eerste stadsvlinder in Nederland. *Natuurhistorisch Maandblad* 109(2): 34-40.
- MEINEKE, T., 2015. *Pieris mannii* (Mayer, 1851) und *Eilema caniola* (Hübner, 1808) im südlichen Niedersachsen (Lepidoptera, Pieridae, Noctuidae). *Entomologische Nachrichten und Berichte* 59(1): 43-48.
- MESTDAGH, X., H. BALTHUS, J.L. RENNESON, M. MEYER, L. HOFFMANN & N. TITEUX, 2011. Espèces nouvelles et retrouvées chez les papillons de jour au Luxembourg. *Bulletin de la Société des naturalistes Luxembourg* 112(1): 97-107.
- NRW-STIFTUNG, 2019. Datenbank Schmetterlinge AG Rheinisch-Westfälischer Lepidopterologen. Geraadpleegd 9 december 2019. NRW-Stiftung, Düsseldorf. <http://nrw.schmetterlinge-bw.de/MapServerClient/Map.aspx>.
- OHSE, M. & G. SCHWAB, 2012. Eine neue Schmetterlingsart in Rheinland-Pfalz entdeckt: Karstweissling *Pieris mannii*. *Pollichia-Kurier* 28(4): 27-28.
- PARMENTIER, L., 2014. Het 'uitgestorven' Bretons spikkeldikkopje na 60 jaar terug in België: recente waarnemingen van *Pyrgus armoricanus* (Lepidoptera: Hesperidae) in de Gaume. *Phegea* 42(1): 7-11.
- POOT, M. & C. VAN SWAAY, 2018. Spiegeldikkopje nog niet uit de gevarenzone. *Vlinders* 33(4): 12-14.
- RAMAEKERS, F. & H. VOSSEN, 2008. Achteruitgang van dagvlinders in het Weerterbos. Kleinschalig bosbeheer lijkt van groot belang voor bijzondere soorten. *Natuurhistorisch Maandblad* 97(4): 81-84.
- REUMKES, H., 2010. De terugkeer van het Kaasjeskruidikkopje in Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 99(3): 54-57.
- SCHMIDT-KOEL, W., 2013. Erstnachweis des Karstweisslings *Pieris mannii* (Mayer, 1851) in Saarbrücken auf dem Gündinger Berg im Spätsommer 2013. *Melanargia* 25(4): 171-176.
- SLAATS, J., 2019. Dagvlinders van de Waterbloem. *Natuurhistorisch Maandblad* 108(4): 111-117.
- SMEETS, G. & C. VAN SWAAY, 2002. Het Boswitje: een nieuwe standvlinder in Nederland. *Natuurhistorisch Maandblad* 91(10): 237-241.
- TAX, M.H., 1989. Atlas van de Nederlandse dagvlinders. *Vlinderstichting/Vereniging Natuurmonumenten, Wageningen/s-Graveland*.
- SCHULZE, W., 2016. Zum Auftreten des Karstweisslings *Pieris mannii* (Mayer, 1851) (Lep., Pieridae) in Westfalen und seine Ausbreitung in Mitteleuropa. *Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft Westfälischer Entomologen* 32(2): 34-42.
- SETTELE, J., O. KUDRNA, A. HARPE, I. KÜHN, C. VAN SWAAY, R. VEROVNIK, M. WARREN, M. WIEMERS, J. HANSPACH, T. HICKLER, E. KÜHN, I. VAN HALDER, K. VELING, A. Vliegenthart, I. WYNHOFF & O. SCHWEIGER, 2008. Climatic risk atlas of European butterflies. Pensoft, Sofia/Moscow.
- SWAAY, C. VAN, 2018. Een standvlinder erbij: het Kaasjeskruidikkopje. *Vlinders* 2018 (3): 13.
- TOLMAN T. & R. LEWINGTON, 2010. De nieuwe vlinder-gids. Tirion Uitgevers, Baarn.
- ULRICH, R., 2006. Der mehrblütige Puzzelfalter *Pyrgus armoricanus* (Oberthuer, 1910) – die Sensation des heißen Jahres 2003. *Abhandlungen der Delattinia* 31: 119-126.
- VANREUSEL W. & R. GUELINCKX, 2013. Het is klein, bruin en gaat vooruit. Geplaatst 1 augustus 2013. Geraadpleegd 9 december 2019. <https://www.natuurpunt.be/nieuws/het-is-klein-bruin-en-het-gaat-vooruit-20130801>.
- VANTIEGHEM P., 2018. First sightings of the southern small white *Pieris mannii* (Lepidoptera: Pieridae) in the low countries. *Phegea* 46(1): 2-7.
- VLINDERSTICHTING, 2013. Tweede Bretons spikkeldikkopje ooit? Geplaatst 4 september 2013. Geraadpleegd 9 december 2019. <http://vlinderstichting.nl/actueel.php?id=8&nieuwid=959>.
- VLINDERSTICHTING, 2019a. Bruin dikkopje *Erynnis tages*. Geplaatst 30 oktober 2019. Geraadpleegd op 9 december 2019. <https://www.vlinderstichting.nl/vlinders/overzicht-vlinders/details-vlinder/bruin-dikkopje>.
- VLINDERSTICHTING, 2019b. Koningspage *Iphiclides podalirius*ages. Geraadpleegd 1 oktober 2019. <https://www.vlinderstichting.nl/vlinders/overzicht-vlinders/details-vlinder/koningspage>.
- VLINDERSTICHTING, 2019c. Groot geaderd witje *Aporia crataegi*. Geplaatst 30 oktober 2019. Geraadpleegd op 9 december 2019. <https://www.vlinderstichting.nl/vlinders/overzicht-vlinders/details-vlinder/groot-geaderd-witje>.
- WALLIS DE VRIES, M.F., 2013. Het Spiegeldikkopje tussen hoop en vrees. *Natuurhistorisch Maandblad* 102(1): 1-5.
- WIELINK, P.S. VAN, 2019. Sterke achteruitgang van insecten in De Kaaistoep en elders. In: T. Peeters, A. van Eck & T. Cramer (red.), *Natuurstudie in De Kaaistoep. Verslag 2018, 24^e onderzoeksjaar*. TWM gronde BV/Natuurmuseum Brabant/KNNV-afdeling Tilburg, Tilburg: 153-162.
- WIEMERS, M., 2016. Augen auf für neue Arten – zur Bestimmung und weiteren Ausbreitung des Karstweisslings *Pieris mannii* (Mayer, 1851) in Deutschland. *Oedipus* 32(12):34-36.
- ZIEGLER H., 2009. Zur Neubesiedlung der Nordwestschweiz durch *Pieris mannii* (Mayer, 1851) im Sommer 2008 (Lepidoptera, Pieridae). *Entomologica Helvetica* 2: 129-144.

NATUURHISTORISCH GENOOTSCHAP in LIMBURG

Colofon

DAGELIJKS BESTUUR

Frank Oelmeijer (voorzitter), Alfred Paarlberg (penningmeester), Ben Matheij & Math de Ponti.

ALGEMEEN BESTUUR

Wilfred Alblas, Toon van Baal, Marian Baars, Jan-Joost Bakhuizen, Susanne Hanssen, Wouter Jansen, Stef Keulen, Pieter Puts, Aidan Williams & Linda Wortel.

KANTOOR

Olaf Op den Kamp, Jeanne Cuypers & Martine Lemmens.

ADRES

Kapellerpoort 1, 6041 HZ Roermond,
tel. 0475-386470 (kantoor@nhgl.nl).
www.nhgl.nl.

LIDMAATSCHAP

€ 38,00 per jaar. Leden t/m 23 jaar € 17,50; bedrijven, verenigingen, instellingen e.d. € 120,00.
Okjen Weinreich (leden@nhgl.nl).
IBAN: NL73RABO0159023742, BIC: RABONL2U.

BESTELLINGEN/PUBLICATIEBUREAU

Publicaties zijn te bestellen bij het publicatiebureau, Marja Lenders (publicaties@nhgl.nl).
Losse nummers € 4,-; leden € 3,50 (incl. porto), themanummers € 7,-.
IBAN: NL31INGB0000429851, BIC: INGBNL2A.

NATUURHISTORISCH M A A N D B L A D

REDACTIE Olaf Op den Kamp (hoofdredacteur), Philip Bossenbroek, Henk Heijligers, Jan Hermans, Ton Lenders, Gerard Majoor (eindredactie), Guido Verschoor, Raymond Pahlplatz & Marc Poeth (redactie-assistent) (redactie@nhgl.nl).

RICHTLIJNEN VOOR KOPIJ-INZENDING

Diegenen die kopij willen inzenden, dienen zich te houden aan de richtlijnen voor kopij-inzending. Deze kunnen worden aangevraagd bij de redactie of zijn te bekijken op www.nhgl.nl.

LAY-OUT & OPMAAK Van de Manakker, Grafische communicatie, Maastricht (mvandemanakker@xs4all.nl).

EDITING SUMMARIES Jan Klerkx, Maastricht.

DRUK Grafagroep Zuid, Swalmen.

Copyright. Auteursrecht voorbehouden. Overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0028-1107

provincie limburg

KRINGEN

KRING HEERLEN

Olaf Op den Kamp (kringheerlen@nhgl.nl).

KRING MAASTRICHT

Bert Op den Camp (kringmaastricht@nhgl.nl).

KRING ROERMOND

Math de Ponti (kringroermond@nhgl.nl).

KRING VENLO

Peter Eenshuistra (kringvenlo@nhgl.nl).

KRING VENRAY

Patrick Palmen (kringvenray@nhgl.nl).

STUDIEGROEPEN

FOTOSTUDIEGROEP

Bert Morelissen (fotostudiegroep@nhgl.nl).

HERPETOLOGISCHE STUDIEGROEP

Pieter Puts (herpetostudiegroep@nhgl.nl).

LIBELLENSTUDIEGROEP

Jan Hermans (libellenstudiegroep@nhgl.nl).

MOLLUSKEN STUDIEGROEP LIMBURG

Stef Keulen (molluskenstudiegroep@nhgl.nl).

MOSSENSTUDIEGROEP

Paul Spreuwenberg (mossenstudiegroep@nhgl.nl).

PADDENSTOELENSTUDIEGROEP

Henk Henczyk (paddenstoelenstudiegroep@nhgl.nl).

PLANTENSTUDIEGROEP

Olaf Op den Kamp (plantenstudiegroep@nhgl.nl).

PLANTENWERKGROEP WEERT

Jacques Verspagen (plantenwerkgroepweert@nhgl.nl).

SPRINKHANENSTUDIEGROEP

Harry van Buggenum (sprinkhanenstudiegroep@nhgl.nl).

STUDIEGROEP EPHEMEROPTERA, PLECOPTERA EN TRICHOPTERA

Harry Tolcamp (ept@nhgl.nl).

STUDIEGROEP ONDERAARDSE KALKSTEENGROEVEN

Rob Visser (secretariaat@sok.nl).

VISSENWERKGROEP

Victor van Schaik (vissenstudiegroep@nhgl.nl).

VLINDERSTUDIEGROEP

Mark de Mooij (vlinderstudiegroep@nhgl.nl).

VOGELSTUDIEGROEP

Nicky Hulbosch (vogelstudiegroep@nhgl.nl).

WANTSENSTUDIEGROEP LIMBURG

Martine Lemmens (wantsen@nhgl.nl).

WERKGROEP DRIESTRUIK

Wouter Jansen (werkgroepdriestruik@nhgl.nl).

ZOOGDIERENSTUDIEGROEP

Aegidia van Grinsven (zoogdierenstudiegroep@nhgl.nl).

STICHTINGEN

STICHTING NATUURPUBLICATIES LIMBURG

Uitgever van publicaties, boeken en rapporten (snl@nhgl.nl).

STICHTING DE LIERELEI

Projectbureau voor onderzoek van natuur en landschap in Limburg (lierelei@nhgl.nl).

STICHTING IR. D.C. VAN SCHAİK

Stichting voor het beheer van onderaardse kalksteengroeven in Limburg. Postbus 2235, 6201 HA Maastricht (vanschaikestichting@nhgl.nl).

STICHTING NATUURBANK LIMBURG

Stichting voor het beheer van waarnemingen van het NHGL (natuurbank@nhgl.nl).

